

<https://doi.org/10.62837/2026.1.177>

AFİNA HÜSEYNOVA

Bakı Slavyan Universitetinin müəllimi,
Azərbaycan Dillər Universitetinin dissertantı

İDENTİKLİK İFADƏ EDƏN DAHA BİR SINTAKTİK MODEL HAQQINDA

Açar sözlər: identiklik konseptual həlli, “Mədəni kimlik” konsepti, sintaktik model, məcazi dil elementləri, simile/bənzətmə.

Ключевые слова: концептуальное выражение идентичности, концепт «культурной идентичности», синтаксическая модель, элементы образного языка, сравнение/аналогия.

Key words: conceptual expression of identity, concept of “cultural identity”, syntactic model, elements of figurative language, simile.

İdentikliyin dil/nitqdə ifadəsi, subyektin və ya obyektin (danışanın və ya haqqında danışılanın) mədəni kimliyinin (o cümlədən, mədəni kimliyin altnövləri qismində: milli kimliyin, sosial kimliyin, gender kimliyinin, nəsil/yaş aidliyinin və s. bu kimi identiklik təzahürlərinin) ifadəsi sayəsində mümkün olur. Məsələnin maraqlı tərəfi ondan ibarətdir ki, mədəni kimlik, identiklik heç də həmişə konkret söz və ifadələr sayəsində reallaşmır. Bəzi hallarda bu və ya digər toplum üçün klişeləşmiş sintaktik modellər əsasında identikliyin səciyyələndirməsi gerçəkləşir. Bu isə artıq xüsusi növ obrazlı dil elementlərindən və müvafiq səpkili sintaktik konseptlərdən bəhs etmək imkanı qazandırır.

Artıq məlum olduğu kimi, koqnitiv dilçilik sahəsindəki araşdırmalar konsept anlayışının sərhədlərini genişləndirmiş və onun (konseptin) reallaşma mexanizmlərinin leksik, frazeoloji mexanizmləri ilə yanaşı struktur komponentlər əsasında nəşət tapdığını da ortaya qoymuşlar. Bu zaman, Z.D.Popova və İ.A.Sterinin də vurğuladığı kimi, konseptformalaşdırıcı vahid və ya mexanizm kimi təsbit edilmək əsas meyar olaraq, “*koqnitiv göstəricilərin, koqnitiv klassifikatorların*” mövcudluğu ön plana alınır. Məhz, bu səciyyəvi özəlliklər konsept modelləşdirməsinin reallaşmaşmasını mümkün edir və bununla da “*kommunikativ zərurət əsasında*” ortaya çıxan “*sintaktik konseptlər dilin semantik fəzasına daxil edilir*”. [11 ; s. 15, 52].

Sintaktik konseptin nəzəri problemlərini araşdırmış M.M.Bulıninaya görə, bu qəbildən konseptlər “*verballaşdırılan anlayışın sintaktik vasitələrlə ifadə tapmasına*” xidmət edən resursları – xüsusi sintaktik model və qəlibləri ehtiva edir. [9; s.68]. Həmin çeşidli sintaktik modellər sırasında məcaz dil elementlərinin yaradılmasında iştirak edən və simile “bənzətmə” mahiyyətli məcazlaşmaları ərsəyə gətirən sintaktik qəliblər xüsusi yer tutur.

Xatırladaq ki, müasir linqvistik araşdırmalar, daha dəqiq desək, Qərb dilçiliyi ənənələri “*figurative language*” (obrazlı dil) modellərinin fərqləndirilməsini təklif edir (daha ətraflı bax: [2 ; s.103-111]).

Müasir Qərb dilçiliyində obrazlı dilin çox sayda reallaşma formatlarının mövcudluğu qeyd edilir. Bəzi linqvistik tədqiqatlarda obrazlı dil elementlərinin sayını beş növlə məhdudlaşdırıldığı halda, digərlərində həmin növlərin sayı on ikiyə, on beşə, hətta iyirmiyyə qədər yüksəldilir (obrazlı dil elementlərinin fərqli çeşidləndirilməsi ilə bağlı daha ətraflı bax: [3]). Belə ki, bəzi hallarda kinayə, hiperbola, alluziya, onomatepiya və s. bu kimi altnövlər fərqləndirilmir. Fərqli təsnifatlarda aparıcı obrazlı dil elementləri kimi, metafora, metanimiya, sinekdoxa, oksümoron, bənzətmə və s. qeyd edilir. Demək olar ki, bütün tədqiqatçılar tərəfindən aparıcı obrazlı dil elementlərindən biri kimi səciyyələndirilən və bir qayda olaraq, təsnifatlarda qeyd olunan (bax: [7 ; s.166]): “simile” (bənzətmə) obrazlı dil altnövü, tədqiqatımızın məramı baxımından, xüsusi diqqət tələb edir.

Simile (bənzətmə) adlanan məcaz dil elementlərinin ingilis dilində ən yüksək işlənmə tezliyi ilə seçilən məcazlaşmalar sırasında yer almasında rol oynamış ən önəmli faktor onların asan və işlək model əsasında tərtiblənməsi ilə bağlıdır. Belə ki, simile (bənzətmə) növlü məcaz dil elementi bir obyektin özəlliklərini, identikliyi digər obyektin özəllik və identikliyi ilə özləşdirmək əsasında meydana gəlir. Bu zaman ingilis dilində “*like, as*” kimi köməkçi vasitələrdən istifadə edilir. Bu məcazlaşma modelinin identiklik anlamının məcazi aspektdən təqdimatında rol oynadığını əyani şəkildə izləmək üçün C.Polakonun “İdentiklik” adlı əsərindən iqtibasa nəzər salmaq kifayətdir.

*“I’d rather be a tall, ugly weed,
clinging on cliffs, like an eagle”* [5]. (tərcümədə: *Mən, qartal kimi qayalardan yapışan hündür, çirkin bir ot olmaq istərdim*).

Göründüyü kimi, burada identikliklə bağlı semantik sahədə qərarlaşan məcazlaşma, məhz, fərqli identikliyin (məcazi anlamlı identik səciyyələndirməsinin) davranış modelinə (qartalın davranış modelinə) əsasən formalaşır. Digər nümunədə də davranış modelinin müəyyən stereotipikləşmiş gender patternləri üçün rol-model olması məqamı işıqlandırılır.

“Pretty as a Princess: Longitudinal Effects of Engagement With Disney Princesses on Gender Stereotypes, Body Esteem, and Prosocial Behavior in Children” [1 ; s.1909] (tərcümədə: *Şahzadə kimi gözəl: Disney şahzadələri ilə uzunmüddətli təmasın, bağlılığın uşaqlardakı gender stereotiplərinə, bədənə bağlı özgüvənə və prososial davranışa uzunmüddətli təsir effekti*). Nümunədən də göründüyü kimi, buradakı simile (bənzətmə) məcazi anlamlı identiklik anlamının ərsəyə gəlməsinə yardımçı olmuşdu.

Birinci halda bədii diskursda, ikinci nümunədə isə elmi diskursda yer alan həmin nümunələr onu deməyə əsas verir ki, identikliyin məcazi təqdimatı

baxımından, sözünü etdiyimiz məcaz dil elementi (simile/bənzətmə) maraqlı ifadə resurslarını ortaya qoya bilir.

Azərbaycan dilində də *kimi* qoşması ilə intertekstual pərçimlənmənin (digər mətnə əlaqələndirmə) reallaşması mümkün olur. Məsələn, təqdim edəcəyimiz media diskursu iqtibasında allyuziv onim vasitəsilə müvafiq tarixi-sosial şaquli kontekstə göndərmə (əlaqələndirmə) sayəsində məcazi anlamlı identikliksəciyyəyəndirməsinin reallaşdığını görürük. Yəni, Koroğlu kimi, Babək kimi, Qaçaq Nəbi kimi səciyyəyəndirmə, əslində, bir identiklik göstəricisi kimi ortaya çıxır.

“...müəyyən vəziyyətdə biz özümüzü **Qaçaq Nəbi, Koroğlu və ya Babək kimi** aparaq. ... **Babək kimi** dinimizə qarşı çıxaraq, yeri gələndə **Qaçaq Nəbi kimi** onun-bunun malına göz dikək, ya da **Koroğlu kimi** öz dövlətimizə qarşı ayaqlanaq” [4].

Xatırladaq ki, allyuziv onimlər dedikdə, intertekstuallıq nəzəriyyəsinə istinadən formalaşmış xüsusi növ presedent antroponimlikdən, toponimlikdən, ümumən onomastik mahiyyətli təqdimatdan söhbət gedir. Belə ki, M.M.Baxtinin mətnlərarası dialoq ideyası əsasında ərsəyə gəlmiş intertektuallıq nəzəriyyəsi, bu nəzəriyyə müəllifi Yuliya Kristevanın açıqlamasına görə, hər hansı bir mətnin digər bir mətnlə iqtibas, allyuziya, remininsensiya sayəsində əlaqələndirməsini ehtiva edir. [10]. Bu zaman mətndaxili üfiqi kontekstdən başqa, şaquli kontekst də mətnin deşifrəsində, yəni semantik kodlarının çözümlənməsində həlledici rol oynayır. Allyuziv onimlər kimi təqdim etdiyimiz şəxs adları arxasında böyük bir şaquli kontekstin, yəni tarixi-mədəni paradıqmalar sisteminin mövcud olduğu adları əhatə edir. Yəni, təqdim olunan iqtibasda işlədilmiş Babək antroponimi sıradan bir fərdin adı olmayıb, tarixi qəhrəmanın həyat tarixçəsinə və mübarizə ideologiyasına göndərməni, eyhamı (intertekstuallıq termini ilə desək: allyuziyanı) ehtifa edir. İqtibasdakı fikrin aydınlaşması üçün Babək, Koroğlu, Qaçaq Nəbi identiliyinin presedent onimə (nümunə, misal gətirilən ada, onimə) çevrilməsi gerçəkliyindən çıxış etmək zərurəti yaranır. Bu isə öz növbəsində həmin tarixi identiklik nümunələrinin xüsusiyyətlərini açıqlaya bilən tarixi-sosial kontekstə bələdlik sayəsində mümkün olur.

Xatırladaq ki, fon biliklərinin bir növü kimi səciyyəyəndirilə bilən və əslində intertektuallıq mexanizmi əsasında ortaya çıxan tarixi-sosial şaquli kontekst anlayışı, özlüyündə O.Axmanova və İ.Gyubbenetin şaquli kontekst nəzəriyyəsinə təqdim olunan bölgüyə istinad edir. Belə ki, fərqləndirilən iki şaquli kontekst növündən birinci (tarixi-filoloji şaquli kontekst) bədii mətnlərə, folklor mətnlərinə, müqəddəs dini kitablara, digər formatlı mətnlərə istinad, allyuziya, remininsensiya modellərini ehtiva edir. İkinci növ şaquli kontekst (tarixi-sosial şaquli kontekst) faktlarının reallaşması zamanı isə, bu və ya digər mətn çərçivəsində, tarixi və sosial hadisələrə, eləcə də tarixən baş vermiş coğrafi-iqlim kataklizmlərinə istinad, göndərmə, remininsensiya mahiyyətli əlaqələndirmə modelləri inşa edilir. (daha ətraflı bax: [8]).

İngilis bədii diskursu materiallarına istinadən, allyuziv antroponimlərin şaquli kontekstin formalaşmasındakı rolunu araşdırmış M.A.Solovyevanın da diqqət çəkdiyi kimi, məhz, məşhur obrazların, real tarixi qəhrəmanların, din sahəsindəki nüfuzlu şəxslərin və s. bu kimi aparıcı fiqurların adlarının işlədilməsi onların identiklik göstəricilərin müəyyən qiymətləndirici (aksioloji) məramla tətbiq olunmasını mümkün edir. [12; s.20]. Başqa sözlə desək, real tarixi şəxslərin, dini personajların və bədii əsər obrazlarının adlarının xatırladılması müvafiq şəxslərə həqiqətən aid olan (və ya müəllif təhkiyəsi ilə aid edilən) identiklik özəlliklərinin müəyyən ölçü vahidi, müqayisə əmsalı kimi istifadə edilməsinə yol açmışdır. “*Fərhad kimi dağ yarıb, Məcnun kimi çöllərəmi düşməli? Nədir ölçü, nədir nizam?*” [6]. Göründüyü kimi, burada tarixi-filoloji şaquli kontekstə göndərmə əsasında meydana çıxan identiklik səciyyətləndirməsi ilə qarşılaşırıq. Belə ki, həm Fərhad, həm də Məcnun allyuziv onimi Azərbaycan mədəni kimliyinin aparıcı present onimlərindən (yüksək işlənmə tezliyinə malik olan və nümunəvilik əmsalı nümayiş etdirən şəxs adlarından) sayılmaqdadır.

Qeyd olunanlar əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, həm Azərbaycan dilində, həm də ingilis dilində mədəni kimliyin representasiyası məqsədlə müəyyən sintaktik qəlibdən aktiv şəkildə istifadə edilir və bu sintaktik qəlib, əslində sintaktik konsept kimi də ortaya çıxır. Sözü nü etdiyimiz sintaktik konseptin reallaşma modeli **X kimi ...** və ya **as a X...** modelinə uyğun gəlir.

Onu da qeyd edək ki, yuxarıda əsasən məcazi anlamlı ifadə formatından bəhs etsək də, məlum sintaktik konsept modeli heç də həmişə məcazi anlamın reallaşmasına xidmət etmir. Məsələn, aşağıdakı nümunələrdə biz, identikliyin formal representasiyasının, hətta vurğulanmasını izləyirik: *Müəllim kimi, bu vəziyyətlə razılaşa bilmərəm; Ana kimi sən də öz fikrini bildirməlisən // As a teacher, I cannot agree with this situation; As a mother, you should also express your opinion.*

Göründüyü kimi, burada adresant özünün sosial identikliyinə məlum sintaktik konsept qəlibində təqdim edir. Bu isə S.Qlasberkin fikirlərini dolayısı ilə təsdiqləmiş olur. Belə ki, dilçi “*A is like B*” // “*A is as B*” modeli, S.Glaksberqin də vurğuladığı kimi, əslində implisit şəkildə “*A is B*” anlamını verir. [3 ; s.36-37]. Yəni, kontekst adresantın müəllim və ya ana olduğunu ortaya qoyur. Lakin nitq ifadə edən şəxs həmin sosial hökümlülüyün identiklik xüsusiyyətlərini etalon, qəlib, istinad formatı kimi nəzərdən keçirir. Kontekst danışanın əsl müəllim identikliyinə, əsl ana identikliyinə ortaya qoyduğu davranış qəliblərini qabardaraq onun (danışanın) sosial hökümlülüyünü, məsuliyyətini bəyan edir.

Ədəbiyyat:

1. Coyne, S.M., Linder, J.R. Pretty as a Princess: Longitudinal Effects of Engagement With Disney Princesses on Gender Stereotypes, Body Esteem, and Prosocial Behavior in Children // Child Development,

- November/December 2016, Volume 87, Number 6, Pages 1909–1925
<https://commons.princeton.edu/wp-content/uploads/sites/87/2019/01/Coyne-et-al.-2016-Pretty-as-a-Princess-Longitudinal-Effects-of-Enga.pdf>
2. Ferguson, H.J. Commentary on the special issue: new approaches to figurative language research // *Discourse Processes. New Approaches to Figurative Language Research* Volume 61, 2024, - Issue 1-2, pp. 103-111
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/0163853X.2024.2314945#abstract>
  3. Glucksberg, S. *Understanding Figurative Language: from metaphors to idioms.* Oxford: Oxford University Press, 200, 142 s.
<https://cdn.oujdalibrary.com/books/219/219-understanding-figurative-language-from-metaphor-to-idioms-oxford-psychology-series-%28www.tawcer.com%29.pdf>
  4. Koroğlu komik qəhrəmandır, belə də qəhrəman olar? – Sərdar Cəlaloğlu // *Yeni Sabah*, 29 İyun 2019 <https://yenisabah.az/koroglu-komik-qehremandır-bele-de-qehreman-olar>
  5. Polanco, J.N. *Identity* // *Facing History & Ourselves*, March 25, 2024, <https://www.facinghistory.org/resource-library/identity-julio-noboa-polanco>
  6. Sahəd, A. Sevməkmi, sevilməkmi? // *525-ci qəzet.*- 2022.- 7 sentyabr.- S.8. <https://www.anl.az/down/meqale/525/2022/sentyabr/812680.htm>
  7. Sala-Suszyńska, J. The role of figurative language *Humanum. Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne*, № 1 (20), pp. 163-172
https://www.ismie.pl/images/Czasopisma/Humanum_20_1_2016.pdf
  8. Ахманова О.С., Гюббенет И.В. «Вертикальный контекст» как филологическая проблема // *Вопросы языкознания.* 1977. - № 3. - С.49 – 52 <https://vja.ruslang.ru/archive/1977-3.pdf>
  9. Булынина, М.М. Проблема синтаксического концепта // *Вестник МГГУ им. М.А.Шолохова. Серия Филологические науки.* – 2012. № 4. – с. 67-73. <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-sintaksicheskogo-kontsepta>
  10. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман // *Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / Пер. с франц., сост., вступ. ст. Г.К. Косикова.* - М.: ИГ Прогресс, 2000. - с. 427-457. https://zar-literature.ucoz.ru/magistratura/kristeva_ju-bakhtin-slovo-dialog_i_roman.pdf
  11. Попова, З.Д., Стернин, И.А. Семантико-когнитивный анализ языка. Монография. Воронеж: изд-во «Истоки», 2007, 250 с. ; https://sterninia.ru/files/757/4_Izbrannye_nauchnye_publicacii/Kognitivnaja_lingvistika/Semantiko_kognitivnyj_analiz_jazyka_2007.pdf
  12. Соловьева, М. А. Роль аллюзивного антропонима в создании вертикального контекста: На материале романов А. Мердок и их

русских переводов, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Екатеринбург—2004, 24 с.

АФИНА ГУСЕЙНОВА

ОБ ЕЩЕ ОДНОЙ СИНТАКСИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ ВЫРАЖЕНИЯ ИДЕНТИЧНОСТИ

В статье рассматривается еще одна синтаксическая модель выражения идентичности. В статье приводятся материалы на азербайджанском и английском языках. Выражение идентичности в языке/речи возможно через выражение культурной идентичности субъекта или объекта (говорящего или того, о ком говорят) (включая, в качестве подтипов культурной идентичности, такие проявления идентичности, как национальная идентичность, социальная идентичность, гендерная идентичность, принадлежность к поколению/возрасту и т. д.). Интересный аспект вопроса заключается в том, что культурная идентичность, идентичность, не всегда реализуется посредством конкретных слов и выражений. В некоторых случаях характеристика идентичности осуществляется на основе синтаксических моделей, которые являются клише для того или иного общества. Это уже позволяет говорить о специальных типах образных языковых элементов и синтаксических понятиях соответствующего типа.

AFINA HUSEYNOVA

ON ANOTHER SYNTACTIC MODEL FOR EXPRESSING IDENTITY

This article examines another syntactic model for expressing identity. The article presents materials in Azerbaijani and English. The expression of identity in language/speech is possible through the expression of the cultural identity of the subject or object (the speaker or the one being spoken about) (including, as subtypes of cultural identity, such manifestations of identity as national identity, social identity, gender identity, generational/age membership, etc.). An interesting aspect of this issue is that cultural identity is not always realized through specific words and expressions. In some cases, identity is characterized based on syntactic models that are clichés for a given society. This allows us to speak of special types of figurative linguistic elements and syntactic concepts of the corresponding type.

Rəyçi: fil.e.d.dos.Bənövşə Güloğlan qızı Məmmədova